

Піддубна А.В.
кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1
Харківський національний університет внутрішніх справ
м. Харків, Україна
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1244-2263>

ГЕНЕЗИС РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА СУТНОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Для національної науки кримінального процесу історико-правовий аналіз та питання висвітлення історії становлення його структури, системи процесуального законодавства, зокрема щодо підходів початку досудового розслідування та забезпечення гарантій прав учасників кримінального провадження є важливими для застосування правового досвіду і його вдосконалення. Зокрема, науковий підхід щодо реформування та удосконалення кримінального процесуального законодавства передбачає звернення до правового минулого з метою формування уявлення щодо традицій нормотворення, досягнень та недоліків правової системи в цьому напрямі.

Особливий вклад у дослідження історико-правових питань становлення в Україні кримінального процесу здійснили: А.Я. Вишинський, Ю.М. Грошевий, Н.В. Жогін, В.С. Зеленецький, В.І. Зажицький, В.В. Землянська, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, О.М. Мироненко, В.Т. Нор, О.В. Сапін, І.І. Сатіва, М.С. Строгович, В.М. Тertiшник, Л.Д. Удалова, Ф.Н. Фаткуллін, І.Я. Фойницький.

Одним з перших джерел кримінального процесуального права є «Руська правда», що була складена в XI-XII ст.ст. як збірка стародавніх правових основ, що були нормами звичаєвого права, які регулювали феодальні відносини, суспільний та культурний устрій.

Протягом XVI ст. норми «Руської правди» були відображені в «Судебнику» Казіміра Ягеллончика та у трьох Литовських статутах, типовими рисами яких були репресивні норми - залякування, відшкодування збитків, використання злочинців як робочої сили, смертна кара. Крім того, утворена в той же час на території нижнього Подніпров'я Козацька держава стала осередком козацького права, основні положення якого включали в себе норми Литовського статуту (1588 р.), козацького звичаєвого права, акти гетьманської влади та судову практику.

До одних із перших кодифікованих нормативно-правових актів XVI – XVII ст.ст. відноситься Земський наказ (1567 р.), що був доповнений Уложенням царя Олексія Михайловича (1669 р.), тому як історично склалося, що подальший розвиток права України був невіддільний від процесів у правовому полі Росії. Зазначеним наказом, зокрема, кримінальні провадження

вирішувались за встановленням доказів вини або за наявності сильної підозри проти обвинуваченого. Також, вказаним документом визначався слідчий порядок для окремих видів правопорушень, а вже протягом першої половини XVIII століття слідчий порядок був визначений для всіх видів злочинів. Була сформована й система судів. В подальшому, у 1835 р. був прийнятий Звід законів, у Книгу першу 1-го тому якого увійшло Кримінальне уложення. Норми цього систематизованого нормативно-правового акту були направлені на охорону прав, свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, що дозволило деяким науковцям визначити його як перший кримінальний процесуальний кодекс в історії України [1]. Однак, це Уложення мало низку недоліків, зокрема, відсутність низки розповсюджених складів злочину, невизначеність системи покарань та кримінальних санкцій, тому в 1846 р. Кримінальне уложення після значної кількості внесених змін та доповнень було замінено Уложенням про покарання, що перевидавалось до 1917 р.

Статут кримінального судочинства 1864 р. [2] вперше запровадив нову модель досудового слідства, в основі якої було відокремлення адміністративної влади від судової, системність та послідовність кримінального судочинства, основні положення якого суттєво вплинули на подальший розвиток кримінального процесуального законодавства України.

Подальші наукові роботи були направлені на удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині встановлення гарантій свободи та недоторканності особи. Зокрема, у 1867-1879 рр. О. Ф. Кістяківський у своїх наукових роботах «Дослідження про смертну кару», «Елементарний підручник кримінального права» та «Права, за якими судиться малоросійський народ» приділив увагу проблемам зменшення осудності, доцільності її законодавчого встановлення. У свою чергу, Л. С. Білогриць-Котляревський у своїх працях «Поняття кримінального права і підстави покарання» (1883 р.), «Завдання і метод науки кримінального права» (1891 р.), та «Злочини державні» (1904 р.) досліджував принципи рівної відповідальності перед законом, особистої відповідальності, індивідуалізації покарання, а також можливість примирення потерпілого зі злочинцем і роль держави у цьому процесі; Л. Є. Владимиров у своїй роботі «Вчення про кримінальні докази» (1882-1883 рр.) одним із перших звернув увагу на поняття кримінально-судової достовірності, необхідності встановлення фактів, необхідних для правової кваліфікації з метою накладення на злочинця відповідного покарання, а також відшкодуванню злочинцем завданої ним матеріальної шкоди у праці «Захисні промови й публічні лекції» (1892 р.). У 1881 році В.М. Палаузов у своїй «Вступній лекції з кримінального судочинства» звернув увагу на систему процесуальних гарантій та місце особи у сфері юстиції. Д.Г. Тальберг своїм дослідженням «Російське кримінальне судочинство» (1889-1891 рр.) запропонував структурувати кримінальний процес, розмежувавши інститути захисту та доказування, тощо.

На підставі вищевказаних наукових досліджень та розробок законодавця, впродовж 1917 – 1922 років було створено систему правових норм та ряд

прогресивних положень, в яких були визначені основні засади кримінального процесу, зокрема, законність, змагальність, недоторканність особи та її житла, рівність сторін перед судом, здійснення правосуддя виключно судом, обов'язковість виконання рішення суду. Однак, у зв'язку з постійними політичними змінами та боротьбою, ряд положень не набрали законної сили. Так, в радянській Україні народним комісаріатом у зв'язку з боротьбою з контрреволюцією було видано ряд циркулярів, направлених на спрощення кримінального процесу та діяльності правоохоронних органів. Зокрема, до 1925 року «Положенням про судоустрій» було спрощено систему судів, що призвело до можливості здійснення владою незаконних дій. У 1934 році постановою ЦВК СРСР «Про внесення змін в чинні кримінально-процесуальні кодекси союзних республік» була закріплена репресивна політика кримінального судочинства в державі. У зв'язку з надзвичайними обставинами, пов'язаними зі Світовою війною 1941-1945 років, кримінальний процес воєнізується та набуває розшукової форми, а покарання подальшого репресивного характеру. Наукові дослідження вчених тих років були направлені на визначення понять, засад та систематизацію радянського кримінального процесу, зокрема, С.А. Голунського, В. Г. Гончаренка М. М. Гродзинського, Д.С. Каревого, І.Д. Перлова, М.М. Полянського, М.С. Строговича, М.О. Чельцового-Бебутового та ін. Одночасно, монополія Комуністичної партії СРСР, централізація правоохоронної та правової систем призводили до значної кількості порушень законності.

Одним із перших досліджень щодо історичного розвитку кримінального процесу стала дисертація П.Т. Землянського «Розвиток кримінально-процесуального права УРСР в перші роки радянської влади (1917 - 1922) у світлі Ленінських ідей про кодифікації» (1970 р.) [3]. У вказаній роботі автором наголошувалось на розвитку та закріпленні у нормах кримінального процесуального права конституційних принципів правосуддя, всієї повноти прав учасників процесу та відображена у законодавстві сутність повного та своєчасного розслідування правопорушень. Наукові підходи в дослідженнях питань становлення кримінального процесуального законодавства мали істотні розбіжності та, насамперед, ґрунтувались на першоджерелі кримінального процесуального права - Статуті кримінального судочинства 1864 р. [2], на що акцентується історична увага більшості вчених.

З набуттям Україною незалежності, науковці та законодавці почали піднімати питання щодо охорони, захисту та реалізації прав, свобод та законних інтересів. Прийняття у 2012 році КПК України [4], стало етапом формування кримінального процесу відповідно до європейський та міжнародних правових стандартів. Таким чином, за дослідженням встановлено, що генезис вдосконалення кримінальної процесуальної бази України є динамічним процесом та залежить від політичних, економічних, суспільних та правових інститутів, направлених на забезпечення і реалізацію прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, що потребує постійного дослідження, доповнення та змін. Зокрема, у зв'язку з воєнними діями на території України, вбивствами мирного населення, знищенням

житлових об'єктів, законодавцем внесені ряд суттєвих змін і доповнень до КПК України та Законів України [5], що підлягає окремому дослідженню за результатами їх закінчення. Втім, підняті питання не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню. Пропоную учасникам наукового заходу прийняти участь у обговоренні піднятих питань та наданих пропозицій.

Список використаних джерел:

1. Історичний нарис розвитку кримінального процесуального права в Україні. Режим доступу: https://pidru4niki.com/71077/pravo/istorichniy_naris_rozvitku_kriminalnogo_protseualnogo_prava_ukrayini (Дата звернення: 20.04.2022)
2. Устав уголовного судопроизводства. Режим доступу: <https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/> (Дата звернення: 20.04.2022)
3. П.Т. Землянський «Развитие криминально-процесуального права УССР в первый годы советской власти (1917-1922) в свете Ленинских идей о кодификации»: автореферат. 1970. Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15551/1/Zemlianskiy_1970.pdf (Дата звернення: 15.03.2022)
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Документ 4651-VI, поточна редакція від 01.05.2022, підстава - 2201-IX Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (Дата звернення: 03.05.2022).
5. Закони України «Про внесення змін до КПК України та інших законодавчих актів України щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів у складних умовах воєнного стану» № 2111 від 03 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text>; «Про внесення змін до КПК України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності досудового розслідування "за гарячими слідами" та протидії кібератакам» № 2137 від 15 березня 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#top>; «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» № 2125-IX від 15 березня 2022 URL: http://search.liga.zakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T222125.html (Дата звернення: 28.04.2022).